

بازخوانی تجارب اجرایی انطباق‌پذیری و استفاده مجدد از میراث صنعتی در ایران

تدوین و تألیف

دکتر پیروز حناچی

استاد دانشکده معماری دانشگاه تهران

دکتر سمیه فدائی‌نژاد بهرام‌جودی

استادیار دانشکده معماری دانشگاه تهران

مهندس سارا تیمورتاش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

مقدمه مؤلفان.....	خ
گفتار آغازین.....	خ
فصل اول - اعطای کاربری پردیس اصلی دانشگاه هنر اسلامی به کارخانه چرم سازی تبریز.....	۱
۱-۱ ویژگی‌های معماری قبل از دوره مدرن.....	۱
۲-۱ معرفی کارخانه چرم خسروی تبریز.....	۲
۳-۱ بررسی سیر تحولات تاریخی و کالبدی کارخانه چرم خسروی تبریز.....	۳
۴-۱ مرمت و تجهیز مجموعه برای کاربری دانشگاه هنر و چالش‌های پیش روی آن.....	۵
۵-۱ جمع‌بندی.....	۹
کتاب‌شناسی.....	۹
فصل دوم - اعطای کاربری خانه هنرمندان ایران به پادگان ایرانشهر.....	۱۱
۱-۲ معرفی پروژه: طرح انطباق‌پذیری و استفاده مجدد خانه هنرمندان ایران.....	۱۲
۲-۲ جمع‌بندی.....	۱۸
کتاب‌شناسی.....	۱۸
فصل سوم - اعطای کاربری پارک علم و فناوری یزد به کارخانه ریسندگی اقبال یزد.....	۱۹
۱-۳ معرفی پروژه.....	۱۹
۲-۳ تاریخچه و سیر تحول شکل‌گیری کارخانه.....	۲۰
۳-۳ فرایند انتخاب کاربری و تبدیل کارخانه به پارک علم و فناوری.....	۲۱
۴-۳ بررسی فرایند مرمت کارخانه اقبال.....	۲۴
طرح‌های توسعه آینده.....	۲۴
۵-۳ جمع‌بندی.....	۲۴
کتاب‌شناسی.....	۲۴
فصل چهارم - اعطای کاربری باغ‌موزه قصر به زندان قصر تهران.....	۲۵
۱-۴ بررسی سیر تحول تاریخی مجموعه باغ‌موزه قصر.....	۲۵
۲-۴ بررسی فرایند مرمت و تغییر کاربری مجموعه باغ‌موزه قصر.....	۳۰
۳-۴ جمع‌بندی.....	۳۵
کتاب‌شناسی.....	۳۶

فصل پنجم - اعطای کاربری کتابخانه به کارخانه نخریسی خورشید کرمان ۳۷

۳۷	۱-۵	معرفی پروژه و روند شکل‌گیری
۳۹	۲-۵	روند انتخاب کاربری
۴۰	۳-۵	بررسی روند اقدامات مرمتی
۴۳	۴-۵	جمع‌بندی
۴۳		کتاب‌شناسی

فصل ششم - اعطای کاربری موزه آثار طبیعی و حیات وحش هفت‌چنار به کارخانه جوراب‌بافی بریانک ۴۵

۴۵	۱-۶	معرفی پروژه
۴۶	۲-۶	بررسی تاریخچه مجموعه
۴۶	۳-۶	کارخانه برق و جوراب‌بافی بریانک
۵۱	۴-۶	بررسی روند تغییر کاربری مجموعه
۵۶	۵-۶	جمع‌بندی
۵۶		کتاب‌شناسی

فصل هفتم - اعطای کاربری گالری - موزه تاروپود به کارخانه نساجی شیراز ۵۷

۵۷	۱-۷	معرفی مبانی طرح
۵۹	۲-۷	معرفی ویژگی‌های کلی مجموعه
۶۰	۳-۷	تاریخچه و روند شکل‌گیری کارخانه
۶۱	۴-۷	فلسفه معمار در طراحی موزه تاروپود
۶۳	۵-۷	معرفی فضاها و عناصر تشکیل‌دهنده
۶۷	۶-۷	جمع‌بندی
۶۷		کتاب‌شناسی

فصل هشتم - تغییر کاربری کارخانه آرگو ۶۹

۶۹	۱-۸	مرمت و مقاوم‌سازی کارخانه آرگو
۷۴	۲-۸	جمع‌بندی
۷۴		کتاب‌شناسی

فصل نهم - طرح تغییر کاربری کشتارگاه تهران به فرهنگسرای بهمن ۷۵

۷۵	۱-۹	فرهنگسرای بهمن
۷۶	۲-۹	فضاهای شکل‌دهنده کاربری جدید
۸۲	۳-۹	مختصری پیرامون نشست بررسی اقدامات صورت‌گرفته در فرهنگسرای بهمن
۸۴	۴-۹	جمع‌بندی
۸۴		کتاب‌شناسی

فصل دهم- اعطای کاربری فرهنگسرای انقلاب به کارخانه آبجوسازی شمس ۸۵

۱-۱۰ بررسی سیر تحول کالبدی فرهنگسرای انقلاب ۸۵

۲-۱۰ بررسی اقدامات صورت گرفته در فرایند تبدیل کارخانه به فرهنگسرای انقلاب ۸۶

۳-۱۰ جمع‌بندی ۹۰

کتاب‌شناسی ۹۰

فصل یازدهم- اعطای کاربری نمایشگاه مبلمان به انبار کتان تهران ۹۱

۱-۱۱ معرفی پروژه ۹۱

۲-۱۱ جمع‌بندی ۹۶

کتاب‌شناسی ۹۶

فصل دوازدهم- صنعت نفت، شهر و زندگی ۹۷

۱-۱۲ موقعیت آبادان در جنوب ایران ۹۷

۲-۱۲ پالایشگاه انتظام‌دهنده شهر و محلات آن ۹۸

۳-۱۲ تیپولوژی خانه‌های وابسته به شرکت نفت ۱۰۰

۴-۱۲ نتیجه‌گیری ۱۰۹

کتاب‌شناسی ۱۰۹

گفتار واپسین ۱۱۱

مقدمه مولفان

میراث صنعتی گونه‌ای چالش‌برانگیز از میراث است که بواسطه ویژگی‌های منحصر بفردی که دارد، ارزش آن در معرض تهدید قرار می‌گیرد. میراث مرتبط با صنعت و اهمیت تاریخ فناوری و نقشی که در اجتماع ایفا می‌کند، ضرورت حفاظت از آن را آشکار می‌سازد. میراث صنعتی بسیار آسیب‌پذیر و غالباً به دلیل فقدان آگاهی، ثبت، شناخت، محافظت و بواسطه تغییر روندهای اقتصادی، تصورات منفی و مسائل زیست‌محیطی در خطر هستند. علاوه بر این، سیاست‌های حفاظتی پیشگام و نوآورانه‌ای بایستی مقیاس غیرمعمول این دسته از بناها را مورد ملاحظه قرار دهند. کارخانه وان‌نله در رتردام^۱، یکی از مهمترین نمونه‌های جهانی بناهای صنعتی حفاظت شده محسوب می‌شود. این بنا اولین کارخانه‌ای بود که در سال ۲۰۱۴ با معیارهای دوم و چهارم در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد و هم‌اکنون طیفی از کاربری‌های فرهنگی و موزه‌ای را در خود جای داده است. بنابراین اکنون نگاه به این نوع عملکرد تغییر یافته و صنعت سرفصلی مهم برای متخصصان میراث شده است.

هدف در این گونه معماری، فضاهایی هستند که به نوعی با تولید سر و کار دارند و اگرچه در مفهوم اروپایی آن آغاز انقلاب صنعتی و تحولات اجتماعی پیامد آن مورد توجه قرار می‌گیرد، در کشور ما پیشینه‌ای غنی‌تر از انقلاب صنعتی برای آن وجود دارد. این شاخه اکنون از سطح متون نظری به حوزه اجرایی وارد شده و سیر تحول مثبتی را نشان می‌دهد. هرچند که در کشور ما از همان سال‌های نخستین نگاه جهانی به این موضوع، با پروژه تغییر کاربری کشتارگاه تهران به فرهنگسرای بهمن و پاکسازی وسیع منطقه‌ای محروم در جنوب شهر تهران بصورت عملی به این مورد پرداخته شد. لیکن اکنون با پشتوانه‌های نظری فراهم شده، بستر جدیدی مهیاست تا پروژه‌های تکامل‌یافته‌تری تقدیم شهرها شود. اکنون دیگر برجسته‌ترین مثال‌ها از انطباق کارخانه تنها در کشورهای پیشروی صنعتی دیده نمی‌شود بلکه در نقاط پراکنده جهان و از جمله کشور ما ایران نیز تجربه‌های شاخصی وجود دارد که می‌تواند ثبت و دیده شود. تجارب ارزشمندی مانند اعطای کاربری به کارخانه چرم‌سازی تبریز، کارخانه ریسندگی اقبال یزد، کارخانه نخ‌ریسی خورشید کرمان، کارخانه جوراب‌بافی بریانک، کارخانه نساجی شیراز، کارخانه آب‌جوسازی شمس، کارخانه آرگو، انبار کتان تهران، زندان قصر و پادگان ایرانشهر در تهران که همگی در حال بهره‌برداری هستند. با این نگاه، کتاب "بازخوانی تجارب انطباق‌پذیری و استفاده مجدد از میراث صنعتی در ایران" برگرفته از مباحث درس سمینار دانشجویان کارشناسی ارشد مرمت دانشگاه تهران، تدوین شد. مصادیق عنوان شده همگی از تجربیات اجرایی موفق هستند که پس از بهره‌برداری مجدد مقبول اجتماع بوده و بخوبی به زندگی معاصر بازگشته‌اند. هدف، ترویج مواجهه مشابه با نمونه‌های موجود در سراسر کشور است که پیش از تخریب و از دست رفتن، بتواند به‌عنوان الگویی در این زمینه مبنا قرار گیرد. از جمله تلاش‌های موثر در این حوزه که به نتیجه نزدیک شده می‌توان به کارخانه ریسباف در اصفهان و کارخانه سیمان ری در تهران اشاره نمود. بازگرداندن این مجموعه‌ها به شهر با مساحت قابل توجه و مقیاس وسیع در کنار ارزش تاریخی، تجربه‌ای موفق از یک بازآفرینی شهری مؤثر خواهد بود. موردی که به احیای منطقه‌ای متروک می‌انجامد و با تغییر کاربری‌های غالباً فرهنگی علاوه بر حفظ هویت تاریخی، سرمنشأ تغییرات مثبت در همسایگی می‌شود.

در راستای هماهنگی با اقدامات جهانی، کمیته میراث صنعتی ایران در دانشگاه تهران و بعنوان زیر مجموعه نهاد جهانی TICCIH تشکیل گردید و اعضای هفت نفره آن شامل دکتر پیروز حناپی، دکتر محمدحسن طالبیان، دکتر احد نژاد ابراهیمی، دکتر محمدجواد مهدوی‌نژاد، دکتر سمیه فدایی نژاد، مهندس آرش مظفری و مهندس سارا تیمورتاش به کمیته جهانی معرفی شدند. از جمله اقدامات بعدی برگزاری کنفرانس بین‌المللی حفاظت از میراث قرن بیستم از معماری تا منظر؛ در اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۸، انجام طرح‌های پژوهشی متعدد برای نهادهای متولی امر و ترجمه و چاپ مقالات مرتبط و ترویج موضوع بوده است. امید است این کتاب نیز در تحقق اهداف حفاظتی میراث صنعتی کشور ما سهیم باشد.

گفتار آغازین

انقلاب صنعتی آغاز پدیده‌ای تاریخی است که دگرگونی جوامع بشری را به همراه داشته است. پدیده‌ای که نمایش مقتدرانه بناهایی همچون کریستال پالاس لندن در سال ۱۸۵۱ و برج ایفل در سال ۱۸۸۹ میلادی سمبل آن محسوب می‌شود. عصری که به سبب تغییرات بنیادی صورت گرفته نام انقلاب را به خود می‌گیرد و دارای ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی مختص خود است. کارخانه‌ها، پل‌ها، راه‌آهن و حمل‌ونقل و صنایع و تأسیسات وابسته به آنها از شاخصه‌های عصر صنعت است.

انتقال تکنولوژی جهت تأمین نیروی مورد نیاز کارخانه‌ها از آب به بخار سبب شد، این بناهای صنعتی فارغ از اجبار نزدیکی به رودخانه‌ها در هر محلی از شهرها سر برآوردند و بدین ترتیب چهره‌ای صنعتی به آن‌ها بخشیدند. محیط زندگی تبلور عصر صنعت شد و رونق اقتصادی پیش آمد. همین امر باعث شد شهرها روزبه‌روز بزرگ و بزرگ‌تر شوند و آلودگی محیط‌زیست خود را نمایان سازد. موضوعی که عامل عمده تعطیلی کارخانه‌ها در کشورهای پیشرفته بود. بنابراین فضای شهری مواجه با سایت‌های صنعتی متروکی شد که بدون کاربری رها شده بودند و همین عدم کاربری شرایط زوال و جرم را در آن‌ها سبب شده بود. از طرفی ویرانی عظیم ناشی از دو جنگ جهانی و پیامدهای آن از دهه ۱۹۵۰ به بعد، مردم را به درک این واقعیت سوق داد که زندگی آنها رابطه تنگاتنگی با محیط زندگی و کارشان دارد. این امر اساس هویت فرهنگی مردم و یک مرجع فکری و معنوی برای کیفیت متعادل زندگی فراهم می‌کند. از آغاز دهه ۱۹۹۰ شهرهای صنعتی چرخه‌ای نو از دگرگونی‌ها را تجربه کردند که بر آن مبنا تغییر کاربری فضاهای صنعتی به‌عنوان پروژه‌های محرک توسعه در دستور کار قرار گرفت. این مرحله در تاریخ اخیر شهرها با عنوان بازآفرینی شناخته می‌شود که اسلوب جدیدی از برنامه‌ریزی را بنا نهاده است.

اما در ایران، غلبه اقتصاد صنعتی بر اقتصاد کشاورزی موجب توسعه شهرنشینی و ظهور جریان معماری مدرن شد. گشوده شدن درهای کشور به روی امکانات نوین عمرانی، مرحله جدیدی را با نام توسعه عمرانی و نوگرایی صنعتی در ایران شکل داد. معماری صنعتی ایران در آغاز قرن بیستم از آن‌رو قابل اهمیت است که با حضور وسیع و نمادین خود در شهرهای مختلف چهره و اندازه‌ای جدید از بناها و فضاهای شهری را به‌وجود آورد. حضور سنگین و مقتدرانه بناهای صنعتی علاوه بر اینکه توانست آن نمایش عظمت را به‌صورت فیزیکی بیان کند -چنانچه به‌شکل ذاتی در ابعاد بناها نهفته بود- در قالب توسعه و تحول نیز توانست عملاً جدایی خود را از ساختار و شکل سنتی معماری گذشتگان که نمادهای آن بناهای عظیم مساجد با گنبدها و مناره‌ها بودند، جدا سازد. این رقابت چنان بود که حتی آلودگی‌های ناشی از کارخانه سیمان در جوار یک مسیر اصلی و داخل شهری و یا پساب‌های آلوده‌کننده کارخانه‌ها در جوار رودخانه بهایی بود که برای آن پرداخته شد.

با توجه به اینکه بناهای مرتبط با عصر صنعت گونه‌ای ویژه از معماری و توسعه فناوری کشورها را به نمایش می‌گذارند واجد ارزش‌اند. همین موضوع علاقه روبه‌رشدی را در حفظ و نگهداری این شاخه از معماری که با عنوان «میراث صنعتی» شناخته می‌شود، توجیه کرده و سطوح مختلف حراست قانونی از آنها را سبب می‌شود. میراث صنعتی ثروت به‌جامانده‌اش را با سیستم‌های تولید به نمایش گذاشت. متأسفانه تا به امروز فرصت‌ها و پتانسیل‌های بسیاری در سایت‌های صنعتی از دست رفته است. این حوزه ماهیتاً یک فرصت تاریخی استثنایی را برای تجدید چهره نواحی شهری در اختیار می‌گذارد و از سویی دیگر در زمینه درآمدزایی و اقتصاد فرهنگی بستری مناسب فراهم کرده و مقصد شاخه جدیدی از گردشگری که بر روی میراث صنعتی متمرکز است را ارائه می‌دهد.

کتاب پیش رو، تجارب انطباق‌پذیری و استفاده مجدد از میراث معماری مدرن و میراث معماری صنعتی ایران را که در دهه‌های اخیر توسط ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی، عمومی و بخش خصوصی به اجرا درآمده‌اند، معرفی و بررسی می‌کند. محتوای ارائه‌شده برگرفته از گزارش‌های درس سمینار بررسی تجارب بهسازی و نوسازی است که مورد بازبینی قرار گرفته و تکمیل شده است. پروژه‌های معرفی‌شده در این کتاب شامل تجارب نسبتاً موفق و اثرگذار در حوزه حفاظت و مرمت میراث معماری و میراث شهری است که با تأکید ویژه بر حوزه میراث معماری صنعتی و میراث معماری مدرن انتخاب شده‌اند.